

't Inschrien

2017 / 1

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda
Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Henk Blokhuis,
Jan Hinke, Heinrich Holters, Jan van Soest,
Adrie Strikker.

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Voorzitter, vacant
Janny Willemsen, secretaris
Willem Wondergem, penningmeester en
vicevoorzitter
Marty van Dijken, PR
Wolter van Coeverden, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 17 april 2017 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Ludwig Stroink, man van Stad en Land van Twente 3
Geert Bekkering en Jan Hinke

Twentse exlibris of toch maar een stempeltje 10
Henk Blokhuis

Een oud register en het Grote Twentse Gemis 16
Jan van Soest

Nieuw in de collectie: 21
Bruna's Bijkomen van de jacht
Adrie Strikker

Twente had spectaculair veel meer landweren 22
Geert Bekkering

Proces op de grens 24
Heinrich Holters en Geert Bekkering

Schnell bitte, honderd man voor de IJssellinie 26

Oudheidkamer Twente op zoek naar vrijwilliger 27

Foto omslag: Nieuw in collectie: Bruna's Bijkomen van de jacht.

Foto: Richard Morsman.

Ludwig Stroink, man van Stad en Land van Twente

Geert Bekkering en Jan Hinke

.....

Het boekenbezit van Twentse heemkundeliefhebbers vertoont allerlei variaties. Vaste prik voor eenieder is Stad en Land van Twente. Auteur L.A. Stroink. Grote blauwe band, heldere geveltekens op rug en voorkant. 't Inschrien sprak met verschillende familieleden en bekenden over het standaardwerk. Te beginnen bij zijn 96-jarige dochter Fen Bijkerk-Stroink. Wie was de gedreven amateurhistoricus Stroink? Hoe kwam zijn magnum opus tot stand?

Fabrikantenzoon L.A. Stroink (Ludwig, Lud, Loed) werd op 27 januari 1886 geboren in Enschede in het Stroinkshuis, hoek Langestraat en Oude Markt. In de woning die een paar jaar later ingericht zou worden als pastorie van de r.k. Jacobuskerk. Door afstamming was de jonge Stroink voorbestemd voor een carrière in de textielindustrie. Hij doorliep de H.B.S. en de Textielschool. Om vervolgens ervaring op te doen in Engelse en Duitse textielfabrieken. Samen met G.H. Haverkate en B.H. Maurick in Gronau - en vanaf 1916 ook in Enschede - zette hij in 1914 de N.V. Textielfabriek Holland op. Was ruim veertig jaar directeur. In 1959 nam het Nijverdal-Ten Cate-concern de fabriek over, waarna Holland op 1 juli 1966 werd opgeheven.

Stroink was in sociaal opzicht een progressieve werkgever. Hij liep daar niet mee te koop. Hij voerde al in 1915 de 48-urige werkweek in. De werknemers kregen een week vakantie met behoud van salaris. Plus twee snipperdagen. De fabriek kende geen boetestelsel en had geen controle-klok. Een arbeiderscommissie werd ingesteld voor het bespreken van geschillen. In september 1935 trok Ludwig Stroink een personeelschef aan die in Rotterdam had gestudeerd. Dat was in het Enschede van toen een onbekende functie, een novum. Volgens de kranten vonden de andere, grotere textielfabrikanten dit maar overbodige nieuwlichterij. Deze personeelschef, dr. W.T. Kroese, was getrouwd met een nicht van de

Kopstukken van de Oudheidkamer, onder wie Stroink (midden) en Van Deinse, bij een hunebed. Beeld bewaard gebleven dankzij een glasnegatief.

De directeur in zijn kantoor van textielfabriek Holland.

echtgenote van Ludwig, Jennegien Everlina Beltman, een dochter van de bekende architect Gerrit Beltman. Van een van de personeelsvertegenwoordigingen van Textielfabriek Holland (de pensioencommissie) maakte deel uit Albert Jan Wilmink, de vader taalvirtuoos Willem Wilmink. Veelvuldig waren de fabrieksuitstapjes. Meestal moesten de deelnemers zelf betalen, de organisatie was in handen van de Holland. Het clubhuis naast de fabriek was de plek van de personeelsfeesten.

Weigering uitsluiting

De fabrikanten in Enschede waren sinds 1888 verenigd in de Enschedese Fabrikanten Vereniging. Een staking bij één van de aangesloten bedrijven leidde tot het stilleggen van alle aangesloten fabrieken, hetgeen werkverlies betekende voor alle arbeiders die er werkten. Dit zogeheten Twentse stelsel heeft vanaf 1890 tot 1946 gewerkt. Veel stakingen om hoger loon zijn op die manier door de arbeiders verloren. Vooral de grote textielfabrikanten waren voorstanders van dit uitsluitingssysteem.

Loed Stroink weigerde als directeur/mede-eigenaar van Textielfabriek Holland om aan het systeem van uitsluiting mee te doen. Hij liep duidelijk niet in de pas met zijn collega-fabrieksdirecteuren. Dat zal in de persoonlijke sfeer, in de kleine Enschedese bovenlaag, tot problemen geleid hebben. Hoe zoiets uitwerkte in de Oudheidkamer, waar de fabrikanten elkaar geregeld tegenkwamen, vermeldt de geschiedenis niet.

Ook tijdens de oorlog toonde Stroink bekommernis voor zijn personeel. Om zo veel mogelijk mensen uit de Arbeitseinsatz te houden, begon hij in zijn fabriek een zeer arbeidsintensieve werkmethode: de teelt van zijderupsen, zogenaamd om zijden parachutes te kunnen maken. De uiteindelijk geproduceerde zijde zou volgens de overlevering niet zozeer van de rupsen afkomstig zijn alswel gestolen. De kwaliteit bleek hoogstens geschikt voor trouwjurken.

Hobby

Loed Stroink was al vanaf het begin (1905) lid van de Oudheidkamer Twente. Als 19-jarige dus.

Ook al stond zijn directeurschap het hem nauwelijks toe, hij probeerde toch zo veel mogelijk gehoor te geven aan de lokroep van zijn grote hobby: de geschiedenis. In 1925, tijdens de eerste Stroinksdag, kreeg ieder aanwezig familielid een stamboom van hem, het resultaat van zijn eerste onderzoek. Voor zijn inmiddels 96-jarige dochter is deze dag één van haar oudste jeugdherinneringen. Hierna bleef Loed, gestadig en gedreven, op zoek gaan naar nog vroegere generaties. Op grote vellen millimeterpapier bracht hij zijn familiegeschiedenis overzichtelijk gegroepeerd in verband met de geschiedenis van Enschede, Twente en Europa. Daarbij verzamelde hij afbeeldingen. Deze gegevens moesten samen met zo'n 200 illustraties een Stroinksboek gaan vormen. Bij het bombardement van 22 februari 1944 ging al dit moeizaam bijeen verzamelde materiaal verloren.

Was de genealogie het uitgangspunt, allengs begon Stroink zich steeds meer voor de echte geschiedenis te interesseren, in het bijzonder voor archeologie en streekgeschiedenis. Met grote interesse volgde hij in 1928-1929 de opgravingen in het kader van de restauratie van de Grote Kerk van Enschede. De hele wordingsgeschiedenis van de stad werd blootgelegd! Het onderzoek zou enkele jaren later resulteren in een bijdrage 'Over het ontstaan van Enschede' in de *'Feestbundel, aangeboden door het Bestuur der Oudheidkamer "Twente" en eenige vrienden aan Jan Herman van Heek t.g.v. zijn 60ste verjaardag op 20 oktober 1933'*.

Uiteraard was hij ook te vinden bij de opgravingen waarbij de Espoort en de grachten van Enschede werden blootgelegd. In 1938 vond hij zelfs tijd voor een artikel in Verslagen en Meedeling, getiteld: *Bewerkte vuurstenen voorwerpen in Twente*. Er kon geen spade in de Twentse bodem worden gestoken, of Loed Stroink hoorde dat van Cornelus Hijszeler (archeoloog en directeur van het Rijksmuseum Twenthe) en ging er op af. Begin twintigste eeuw kwam archeologie vaak nog niet boven het niveau uit van een beetje schatgraven. Ludwig echter tekende al met grote nauwkeurigheid op topografische kaarten in waar hij zijn vondsten in (vooral) Noord-Twente deed. Die

nauwgezetheid maakte hem uiteraard geschikt voor het samenstellen van zijn bekende standaardwerk. In 1937 schonk hij, samen met zijn vrouw, Jenny Stroink-Beltman, aan de Vereniging Oudheidkamer Twente een door hen gekocht grafheuvelveld in de buurtschap Mander, onder Tubbergen.

Verenigingsman

In het verenigingswerk liet Stroink zich niet onbetuigd. In 1938 volgde hij J.J. van Deinse op als voorzitter van de Oudheidkamer Twente. Bij zijn aftreden, twintig jaar later in april 1958, werd Stroink wegens zijn grote verdiensten voor de Oudheidkamer en andere instellingen benoemd tot Officier in de Orde van Oranje Nassau en in april 1966 tot ere-voorzitter van de OKT.

In 1939 had Stroink een groot aandeel in de aankleding van het Natuurhistorisch Museum te Enschede. Lang was hij bestuurslid van de Enschedese Natuur Museum Vereniging. Verder is Loed Stroink jarenlang bestuurslid geweest van de Stichting Het Overijsselsch Landschap. Hij was bevriend met Vic Westhof en meester Van Sambeek, de oprichter van het Natuurmuseum.

Brand

Op 22 februari 1944 trof hem een zware slag: zijn huis aan de Emmastraat 161 in Enschede werd getroffen door brandbommen. Zijn uitgebreide bibliotheek en praktisch alle aantekeningen voor zijn 'aangeklede stamboom' gingen in vlammen op. Opmerkelijk is, dat de beschrijving in Stad en Land van Twente van het bombardement van 22 februari 1944 grotendeels bestaat uit de persoonlijke belevenis van de schrijver zelf. Hij meldt dat hij met ischias te bed ligt en zich tussen de ontploffende brandbommen in zijn pyama van de trapeleuning naar beneden laat glijden. Het is een van de aangrijpendste passages uit zijn hoofdzakelijk nuchter gedocumenteerde standaardwerk.

Geschiedschrijving

Zo lang als Stroink voorzitter van de Oudheidkamer was, bestonden er plannen om te komen tot het schrijven van een nieuwe geschiedenis van Enschede. In 1895 was *'Een geschiedenis van*

Enschede en omgeving verschenen van de hand van dr. A. van Benthem Gz., waarvan de kleine oplage volgens de verhalen helemaal onder intekenaars uit de fabrikantenfamilies werd verdeeld. Dat zou ook zo gegaan zijn in 1920 bij het uitbrengen van de sterk uitgebreide tweede druk met een oplage van 500 exemplaren. Advertenties in kranten laten echter zien dat er wel degelijk exemplaren in de vrije verkoop waren, al was een prijs van 35 gulden begin jaren '20 voor een arbeider geen haalbare kaart. De Enschedese fabrikanten, van wie degenen die belangstelling voor geschiedenis hadden, elkaar geregeld troffen bij de OKT in het Rijksmuseum, streefden al vóór de oorlog naar een sterk verbeterde en uitgebreide publieksversie van laatstgenoemde boek. Kort na de Tweede Wereldoorlog kwam dit plan opnieuw ter tafel, maar er bleek niemand bereid of in de gelegenheid om dit werk op zich te nemen. Een nieuwe kans deed zich voor, toen Loed zich in 1955 uit de fabriek terugtrok.

Vingeroefeningen

Nu hij over meer tijd beschikte, pakte hij de zaken voortvarend aan. Hij had al heel wat teksten van Van Benthem aangevuld en verbeterd, toen de geallieerde brandbommen zijn bibliotheek in vlammen deden opgaan. Slechts weinige aantekeningen overleefden deze catastrofe. Onvermoeibaar begon hij nu opnieuw informatie te verzamelen. Kleinzoon André Bijkerk herinnert zich dat de ronde tafel in de studeerkamer van opa altijd vol lag met stapels papieren waar niemand aan mocht komen. Ook de schoonmaakster werd op het hart gebonden er met een grote boog omheen te gaan. Maar als de kleinkinderen er waren, dan was het feest voor hem. Dan kon opa zijn werk gemakkelijk in de steek laten. Hij was een rustige familieman, vrolijk, maar ook serieus en gedreven. Zijn dochter Fenneke herinnert zich, dat zij op zaterdagmiddag vaak het hem mee mocht, als hij de ronde deed door de stilliggende fabriek om te controleren of alle machines en getouwen nog in goede staat waren. Met die gedrevenheid zette hij zich ook aan het schrijven van zijn *Geschiedenis van Enschede*. Daarbij kwam hij al gauw tot de ontdekking dat het geen herziening van Van Benthem moest

worden, maar dat een geheel nieuwe opzet vereist was, vooral voor de allernieuwste geschiedenis.

Een sportief lintje van een fietstocht in oorlogsjaar 1941.

Stad en Land van Twente

Kennelijk kon hij voor de verhalen tot aan het begin van de negentiende eeuw min of meer voortborduren op een al bestaand stramien. Voor de moderne geschiedenis zag hij zich genoodzaakt een heel andere opzet te volgen. Dit verklaart waarom Stad en land uit een meer verhalende eerste helft en een meer kroniekachtige tweede helft bestaat.

De Oudheidkamer kreeg ooit een schenking van Johanna Ida Beltman-Blijdenstein van een complete set *Enschedesche Couranten* vanaf 1855. Zij was een schoonzuster van Loed en gehuwd geweest met de vroeg overleden Harmen Beltman. Ludwig heeft deze kranten zeker ook gebruikt voor zijn boek. Dit verklaart wellicht mede de strikt chronologische volgorde waarin hij de inhoud plaatste.

Het is niet helemaal duidelijk van wie Loed hulp

Dochter Fenneke geflankeerd door vader Loed en moeder Jenny. Fenneke herinnert zich hoe zij op zaterdagmiddag met haar vader mee mocht om in de stilliggende fabriek te controleren of alle machines en getouwen nog in goede staat waren.

heeft gehad bij zijn onderzoek. Mogelijk is dat zijn neef Johannes H. (Job) Molkenboer jr. geweest, die in de jaren '60 betrokken was bij zowel het Palthehuis in Oldenzaal als bij het Twents-Gelders Textielmuseum. Hij was een zoon van Scato Molkenboer, die getrouwd was met Loeds' zuster Johanna Elisabeth. Voor de modernere geschiedenis schakelde Loed Stroink ongetwijfeld ook anderen in uit zijn grote kennissenkring. In het voorwoord van het boek bedankte hij echter alleen expliciet zijn vriend G.J. Ouwens, die chef was van de afdeling burgerzaken van de gemeente Enschede. Deze heeft kennelijk alle archivalia van de gemeente bij het onderzoek betrokken en ongetwijfeld talloze personalia nagetrokken. Een gemeentearchivaris was er niet in die tijd. Stroink droeg het boek op aan J.H. van Heek, van wie hij in 1958 ook al een in memoriam had geschreven.

Beknpte bedrijfsinformatie

Om ook de allernieuwste geschiedenis ruime aandacht te schenken, werd besloten, gegevens

over zoveel mogelijk Twentse bedrijven op te nemen. Daartoe is in de winter van 1961-62, dus op een vrij laat moment, een eenvoudige vragenlijst aan al die bedrijven toegestuurd, waarin werd gevraagd naar de oprichtingsdatum, personalia van de oprichters, producten van het bedrijf, een eventuele verhuizing en verdere bijzonderheden. In veel gevallen zijn de teruggestuurde antwoorden één op één in het boek opgenomen. De enquête kan ingegeven zijn door commerciële overwegingen. Zo'n vragenronde maakt het boek immer aantrekkelijker voor een ruimere lezerskring. De enquête stelt geen vragen over de sociale verhoudingen binnen de bedrijven. Dat er bij de Textielfabriek Holland nooit gestaakt is, staat niet met zoveel woorden in het boek, maar ook over andere stakingen is de informatie beperkt. Dat Stroink hierover terughoudend is, had behalve met de omvang van het boek, vast ook te maken met de sterke verwevenheid van de fabrikantenfamilies. Stroink kon al zijn kennissen uiteraard niet al te erg voor het hoofd stoten.

Vertraging

De antwoorden op de korte vragenlijst werden door een secretaresse keurig op lijsten getypt, de details gecontroleerd en de gegevens op volgorde van datum gelegd. Daarna moest alles nog gezet en gedrukt worden. Geen wonder dat de geplande datum van verschijnen niet gehaald werd.

Het was de bedoeling het boek te presenteren op 7 mei 1962 ter herdenking van de stadsbrand van honderd jaar eerder. De Gemeente Enschede droeg f 5.000,- in de productiekosten bij, de Stichting Edwina van Heek f 10.000,- en de Enschedese Fabrikantenvereniging f 25.000,-. Het Provinciaal Anjerfonds Overijssel echter deed niet mee. Anders zou de prijs van het boek f 16,- geweest kunnen zijn en had men een oplage van tweeduizend aan de voorintekenaars kunnen voorleggen. Vanwege de 800 pagina's en de vele foto's (clichés) liep de prijs op tot f 27,50 en durfde men er niet meer dan duizend te laten drukken. Een vermeldenswaard is verder nog, dat de manuscripten in het pand Emmastraat 161 in februari 1962 voor f 45.000,- verzekerd werden tegen brand. Een drama als in 1944 moest tegen elke prijs voorkomen worden.

Uiteindelijk verscheen het boek op 23 november 1962. De bijeenkomst vond plaats in Hotel Memphis, met vertegenwoordigers van alle subsidiënten. Een in leer gebonden en als eerste genummerd exemplaar werd als eerste exemplaar aangeboden aan burgemeester Wim Thomassen. Stroink heeft zijn boek opgedragen aan de nagedachtenis van wijlen Jan Herman van Heek, die hem, zoals hij zei, gestuwd had om aan dit historische werk te beginnen. Daarom was het tweede genummerde exemplaar voor mevrouw van Heek.

Stroink vertelde dat hij dit werk alleen maar had kunnen doen, omdat hij Jan Herman van Heek en Jacobus Joannes, roepnaam Ko, van Deinse zo goed had gekend. Dick Jordaen overhandigde ter gelegenheid van deze geboorte namens de Oudheidkamer Twente een krentenwegge.

Fotoboek

De keuze voor de drukker, Smit uit Hengelo, was vooral bepaald door de vele foto's die in het boek zouden komen. Smit had goede resultaten geboekt met het drukken van fotoboeken. Die

waren in die tijd zeker niet gewoon. Men werkte toen nog wel met fotokaternen of ingeplakte foto's. De drukker leverde uitstekend werk af, hetgeen mede bijgedragen heeft aan het succes van het boek.

Het boek vond een goed onthaal en de vraag ernaar bleef hoog. Dat ondervond met name boekhandel Witkam, die met gestage regelmaat klanten voor het boek kreeg, tot er tenslotte nee verkocht moest worden. Maar de vraag bleef. Witkam besloot daarop zelf voor een herdruk te zorgen. Daarmee legde hij de basis voor Uitgeverij Witkam. Vanaf 1966 zorgde hij voor vijf (ongewijzigde) herdrukken, hoewel het oorspronkelijke zetsel en de clichés van de foto's van de eerste druk weggegooid waren. Hij ving dit op door gebruik te maken van de allernieuwste technieken op het gebied van het fotografisch reproduceren. In 1982 verscheen de zesde druk en passeerde de totale oplage de 9000 exemplaren. Stad en land bleef lange tijd de kurk waarop de uitgeverij van streekboeken dreef.

Maar anders dan de titel van het boek doet vermoeden, was het eigenlijk – net als bij Van Benthem – een 'Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving'.

Uit waardering voor het samenstellen van zijn standaardwerk Stad en Land van Twente werd in 1963 aan L.A. Stroink de Erepenning van de stad Enschede toegekend. Het zou tot 2014 duren voordat er weer een geschiedenis van Enschede uitkwam. Dit keer van de hand van oud-journalist Wim Nijhof. Ook hij kreeg een eremedaille van de Stad Enschede.

Terug naar de genealogie

Na het schrijven van Stad en Land nam hij de eigen familiestamboom weer ter hand. Dat werk heeft hij niet meer kunnen voltooien. Zijn dochter heeft na zijn dood zijn gegevens overgedragen aan een nakomeling van de Zwolse-tak Stroinks, Pauline Jonkers-Stroink, die genealoge was bij het Gemeente Archief in Zwolle. Zij bracht in 1981 het boek *Kroniek der familie Stroink* uit. Inmiddels is daarvan in 2008 een nieuwe editie uitgegeven: **Genealogie Stroink; nakomelingen van Arndt Strodinck, 1485-2008** [samenst.: Pauline Jonkers-Stroink, Hans Stroink. Uitgever Stroink, Tilburg 2008 112 pagina's, ill, 24 cm. Aantekening met medew. van Markus Stroink ... et al.]

Loed en Jenny schonken in 1937 een grafheuvelveld in de buurtschap Mander aan de Oudheidkamer Twente.

L.A. Stroink overleed op 24 juli 1969. Op 28 juli werd hij begraven op de Oosterbegraafplaats.

Overige publicaties

Fotoboek oud Enschede : verzameling van foto's, tekeningen, reproducties enz. uit het verleden der stad geplaatst in het Twentsch Dagblad Tubantia in de jaren 1953-1954 / [gerangschikt en voorzien van onderschriften door L.A. Stroink]. Enschede : Van der Loeff, 1954 144 p. : ill. ; 24x32 cm 3e, gewijz. druk, 1975 160 p.

De Groote Sociëteit 150 jaar : Toneelvereniging Tubantia 75 jaar, 1960, diverse auteurs.

Enquête bij bedrijven en organisaties t.b.v. het boek Stad en Land van Twente.

L.A. Stroink. Enschede, 1960.

Dit laatste bevat de correspondentie van en naar Stroink over de geschiedenis van bedrijven en organisaties t.b.v. zijn boek, collectie OKT, signatuur D7 S94 t, plaatscode V S94 e

Met dank aan:

J.D. Beltman, Kamperfoelielaan 17, 1901 BS Castricum, Hans en Renee Beltman
beltmanjeelof@xs4all.nl

Chris Brand, Chr. H. Brand chr_brand@online.nl

Fen Bijkerk, Flat Lindenhof,

Noordemarkerrondweg 618

André Bijkerk, andre@abijkerk.nl, 053-4359956

Bas Willink: willinkb@xs4all.nl, 'De textielbaronnen', 184-185

Georg Hartong: georg.hartong@hotmail.com

ludkroeze@hotmail.com, Wilhelminaflat I-113 (naambordje G.H. Evers)

Gert Jan Kroeze, Bachlaan 18 B, 7604 BP Almelo, 0546-860405

Twentse exlibris of toch maar een stempeltje

Henk Blokhuis

Wat zou er specifiek Twents aan een exlibris kunnen zijn? Is dat iets voor een geboren Twent, iemand die een paar jaar in de streek woonde? Is het bedacht en ontworpen door iemand die zich Twent voelt? Of voeren typisch Twentse motieven de boventoon, zoals geveltekens of weefgetouwen?

Een exlibris is een papiertje dat voorin een boek geplakt kan worden om zo aan te geven wie de eigenaar van het boek is. Bijna altijd staat de naam van de eigenaar erop vermeld met meestal een voorstelling die typerend is voor die eigenaar. Het woord 'exlibris' wordt er bijna altijd op vermeld en betekent letterlijk "uit de boeken van". Het kan ook geschreven worden met twee woorden als ex libris. Soms zien we "uit de bibliotheek van", of "mijn boek." Bij onze oosterburen noemen ze het een Bucheigner-zeichen.

De laatste jaren worden ze niet veel meer gebruikt. Het is immers veel makkelijker om gewoon je naam in je boek schrijven of te stempelen.

Je kunt een exlibris uit een doosje met 100 dezelfde Anton Pieckprentjes nemen. Die hebben een speciale ruimte om je naam in te schrijven. Weer anderen maken zelf een tekeningetje of een prentje met hun computer. Een enkeling laat door een of andere tekenaar of grafisch ontwer-

per een exlibris maken. De nieuwe eigenaars gebruiken dan een paar exemplaren voor hun dierbare boeken. Er gaan er een paar in de verzameling en de rest is ruilmateriaal. De bekendste en grootste verzameling bevindt zich in het museum van het Boek, museum Meermanno-Westrenianum in Den Haag. Daar schijnen ze er 330.000 te hebben.

Afb. 1. Huyssen van Kattendijke.

Afb. 2. K. L. de Bruin.

Een stukje geschiedenis

Na de uitvinding van de boekdrukkunst omstreeks 1450 worden er veel exlibris met het familiewapen, de z.g. heraldische exlibris gedrukt. In 1516 ontstaat het eerste gedateerde exlibris.

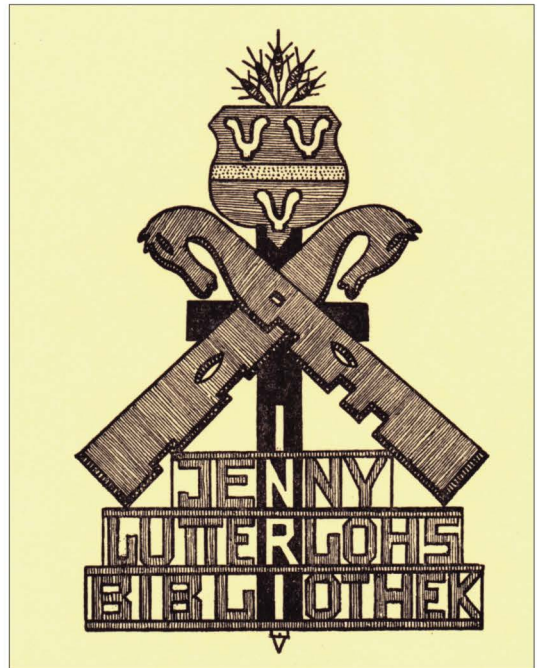
Albrecht Durer, maakte toen een exlibris voor Willibald Pirkheimer. De eerste exlibris zijn kopergravures. Later komt de goedkopere houtsne-de en nog later de houtgravure in omloop. In onze tijd neemt de heraldiek niet meer zo'n belangrijke plaats in. Het wapenmotief in het exlibris heeft plaats gemaakt voor allerlei andere voorstellingen. Maar het heraldisch exlibris leeft nog steeds. Soms laat iemand, die een familiewapen had, daar een tekeningetje van maken en laat dat drukken. In de oudheidkamer in Vriezenveen bevindt zich

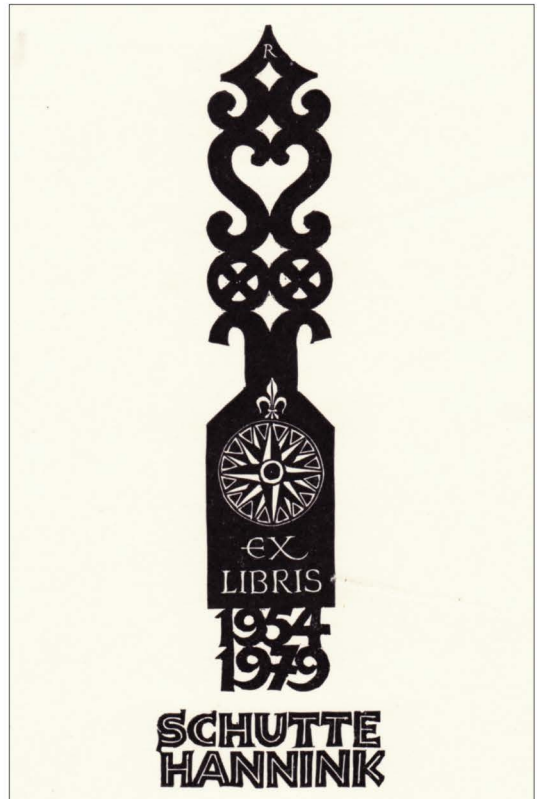
Afb.3. Truus Steylen.

een boek met daarin het exlibris van H. W. K. Ridder Huysen van Kattendijke. Daar heeft iemand later bij geschreven dat die burgemeester dit boek aan de Oudheidkamer geschonken heeft toen hij in 1971 naar Tietjerksteradeel vertrok. (afb. 1)

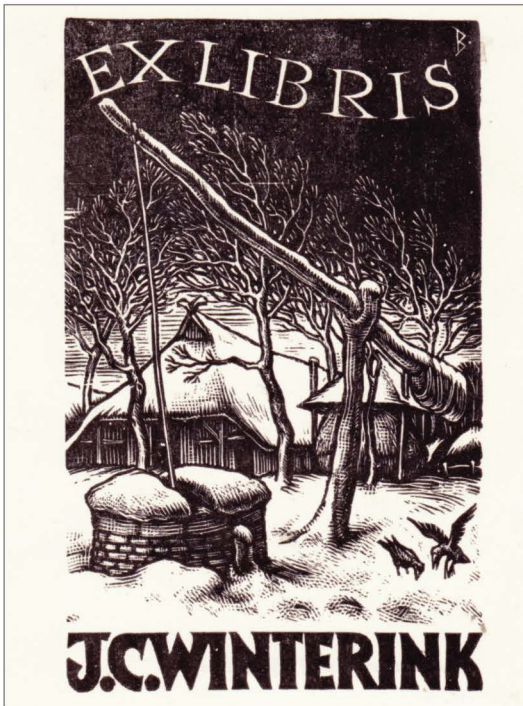
De tekening toont in zwart een lage gouden keper vergezeld van 3 zilveren St. Jakobsschelpen. Twee wildemannen dienen als schildhouders. Ook een wapenspreuk ontbreekt niet. Nec timide, nec tumide; noch vreesachtig, noch roekeloos.

Afb.4. Jenny Lutterlohs.

Afb.5. Schutte Hannink.

Afb. 6. J. C. Winterink.

Afb. 8. K. Saaltink.

Afb. 7. Hendriksen – Nijkerken.

Het exlibris in Nederland

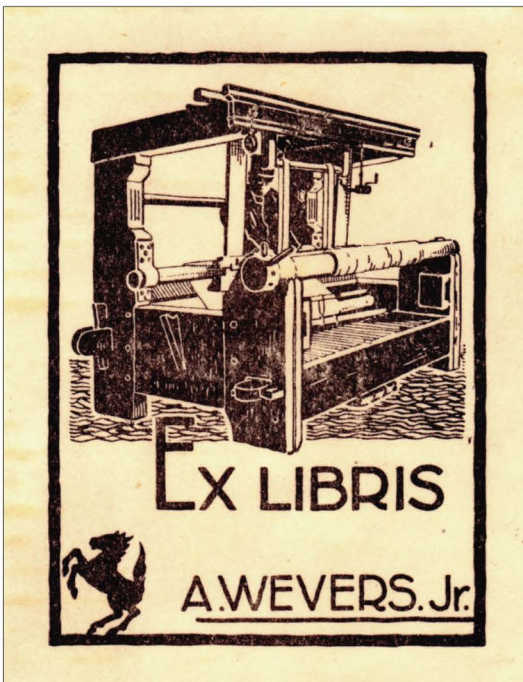
In 1896 verschijnt er een lijst van op dat moment bekende Nederlandse exlibris, met slechts 224 nummers. Daarna is de belangstelling toegenomen. In 1932 wordt er een vereniging opgericht voor geïnteresseerden in de exlibriskunst en in 1935 telt die club wel 700 leden. Die bloeiperiode duurt tot ongeveer 1955. Tegenwoordig zien veel verzamelaars het exlibris niet zo zeer als een eigendomskenmerk maar als een verzamelobject. Ze laten door een op dat moment gewilde kunstenaar een fraaie ets of kopergravure maken, en ontvangen dan 50 of 100 gesigioneerde exemplaren. De naam van de boekenbezitter is nauwelijks nog te lezen en de grafische bladen zijn soms nog groter en

Afb. 9. G.H. ter Hennepe.

duurder dan het boek, waar ze dus ook niet meer in geplakt worden.

Er bestaat in Nederland een Vereniging voor exlibris en kleingrafiek, die 4 keer per jaar een mooi geïllustreerd blad met een originele prent uitgeeft. [1]

Afb. 10. A. Wevers jr.

Exlibris met Twentse motieven

Onlangs zocht ik iets op in de bibliotheek van de Almelse Oudheidkamer. Ik trof daar een exlibris aan op naam van K.L. de Bruin. Na enig speurwerk ontdekte ik dat de heer De Bruin (afb. 2) nog steeds in Twente, ja zelfs in Almelo woont. Hij vertelde me, dat hij in het stadhuis in Almelo veel met grafieken te maken had gehad. De ster verwijst naar het Esperanto, dat hij zich vroeger eigen had gemaakt en o.a. een rol had gespeeld bij het leren kennen van zijn latere vrouw. Zijn belangstelling voor het wereldgebeuren blijkt uit de reproductie van de voorpagina van een nummer van Le Monde. Met een vergrootglas is te zien dat het gaat om een exemplaar van 20 juli 1978. Het sterk verkleinde gemeentewapen in het maagdelijk witte vlak dat natuurlijk Twente voorstelt, is van zijn geboorteplaats Lonneker.

Afb. 11. J.A. Panhuijzen.

Een ander exlibris met een gemeente wapen staat op naam van Truus Steylen. (afb. 3) Hier zien we het wapen van de gemeente Losser. Het wapen toont een bisschop (Oldenzaal) en drie schietspoelen, die natuurlijk verband houden met de toen belangrijke textielindustrie aldaar. Naast het gemeentewapen zien we de toren die is blijven staan toen de aangrenzende St Martinuskerk in 1904 gesloopt werd. Het

Afb. 12. J. Scholten Bzn.

Saksische ros kennen we onder meer van F.C. Twente en de bussen, die door Twente rijden. Als laatste de boerenschuur met niendeur en een gevelteken met twee gestileerde paardenkoppen. Deze paardenkoppen zien we duidelijker op het exlibris van Jenny Lutterlohs. (afb. 4) Het zijn ingezaagde planken, die de daknok sieren. Ze bestaan uit elkaar kruisende windveren. Wie door Twente fietst komt ook modernere geveltekens tegen. Vaak met heidense en Christelijke symbolische tekens voor zonnerad, donderbezem, geloof, hoop of liefde. De Nederlandse graficus Pam Rueter ontwierp een exlibris ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijksfeest van het echtpaar Schutte-Hannink. (afb. 5)

Nog een gevelteken zien we op een sfeervolle houtgravure van Nico Bulder. Een winters tafereel (Winterink) , compleet met schuur, hooiberg en pomp en natuurlijk weer een gevelteken. (afb. 6)

We zien er ook nog een op een ontwerp voor Hendriksen – Nijkerken. Nu met onder meer een midwinterhoorn. (afb. 7)

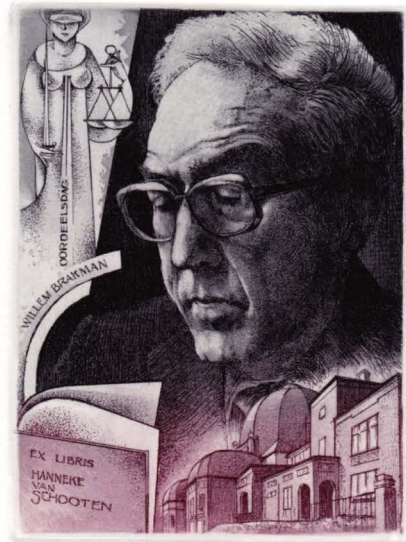
Textielindustrie

Ook de textielindustrie is door een aantal Twentse boekenbezitters als motief voor hun exlibris gekozen. K. Saaltink koos voor een vrouw uit “ons” Indië met een spintol. (afb. 8) De draad wordt op klossen gewonden en het resultaat is te zien op het prentje voor G.H. ter Hennepe. (afb.9)

Wevers, indertijd secretaris van de OKT, koos voor een weefgetouw. Het is tevens een z.g. sprekend exlibris omdat de voorstelling duidelijk met zijn naam te maken heeft. Ook het Twentse ros komt weer even om de hoek kijken. (afb. 10) De weefspoel of schietspoel zien we bij de naam J.A. Panhuyzen, destijds Directeur van het Rijks Textielbureau (afb. 11) en op het exlibris van J. Scholten Bzn. De vossen en de bomen verwijzen naar “de Vossenbosch”, het huis waar hij gewoond heeft. (afb. 12)

Portret-exlibris

Op veel exlibris treffen we een portret aan van iemand, die door de opdrachtgever zeer bewonderd wordt. We zien veel componisten, filosofen, beeldende kunstenaars en vooral schrijvers. De Belgische graficus Hedwig Pauwels heeft vele prachtige kleuretsen gemaakt, waarvan er hier

Afb. 13. Hanneke van Schooten.

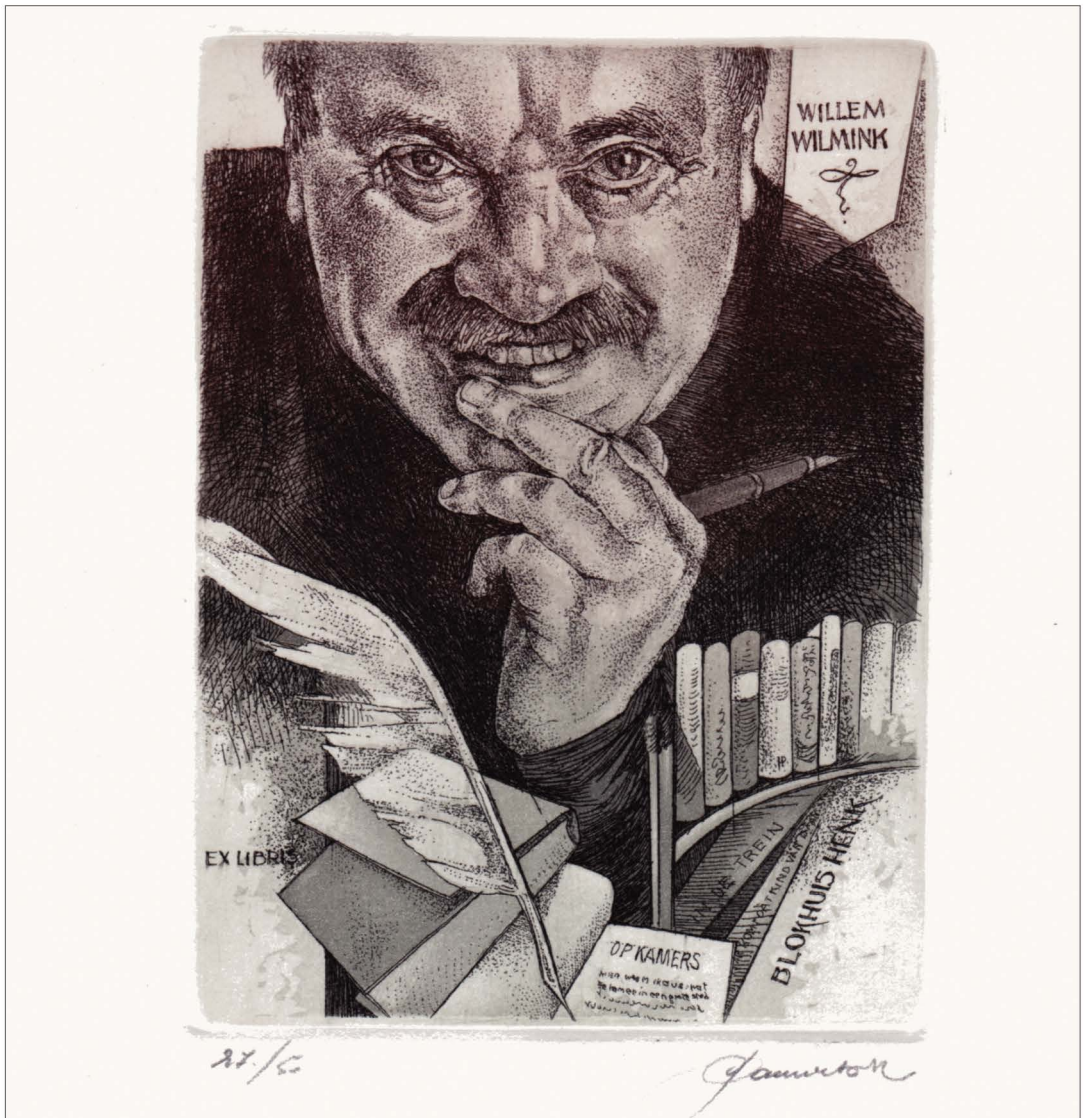
twee gereproduceerd worden. De eerste staat op naam van de in Almelo woonachtige dichteres Hanneke van Schooten. (afb13) Ze is jurist, (Vrouwe Justitia) en geïnspireerd door de schrijver Willem Brakman. Ze woonde indertijd, net als Brakman, vlakbij de afgebeelde Enschedese synagoge.

Het tweede exlibris van Hedwig Pauwels (afb. 14) laat een portret van Willem Wilmink zien. Deze ets is oorspronkelijk bedoeld als illustratie in een gedichtenbundel, die uitgegeven is door de Parkwegpers in Almelo. Later zijn er nog een

paar afdrukken gemaakt met de toevoeging “exlibris”. Dat is dus niet bedoeld om als eigendomsetiket in een boek geplakt te worden. Het is als alle hier afgebeelde prentjes een verzamelobject met een eigen geschiedenis.

Noot

1. *Grafiekwereld. Driemaandelijks tijdschrift voor grafiekminnend Nederland met de nadruk op de kleingrafiek.*
Lidmaatschap 45 Euro.
Secretariaat: J.H.van Koolwijk

Afb. 14. Henk Blokhuis.

Een oud register en het Grote Twentse Gemis

Jan van Soest

Toen ik klaar was met de transcriptie en een analyse van het Diepenheims huwelijksregister uit de periode 1683 – 1810, drong het Grote Twentse Gemis nog sterker dan daarvoor tot mij door.

Al sinds ik in Twente belandde, 17 jaar geleden, verbaas ik mij over de versnippering van het historisch onderzoek. Daar zitten sterke kanten aan, zoals de grote betrokkenheid en inzet van velen, maar er zijn ook nadelen: bijziendheid en gebrek aan overstijgende thema's. Geert Bekkering opperde enkele maanden terug [1] terecht dat een leerstoel daarin verbetering zou kunnen brengen: meer focus, meer koppeling, meer niveau. Maar als de kansen op zo'n leerstoel klein zijn, moeten we dan verder maar afwachten? Of zouden we andere wegen moeten verkennen? In ieder geval zouden we kunnen proberen rond bepaalde thema's belangstellenden uit de verschillende clubjes bij elkaar te brengen. Er is nu zo'n groepje dat bijzondere belangstelling heeft voor markegrenzen en er is een groepje rond landschapsgeschiedenis. Je zou ook kunnen denken aan thema's als demografie of agrarische technieken - om er maar twee te noemen. Maar wie is dan de samenroeper? Misschien moet dat de ene keer de OKT zijn, een andere keer het Deldens Streekarchief, enzovoorts, zodat het werk wordt verdeeld. Is dat iets om eens over door te praten, brainstormend? Ik heb geen enkele ambitie om me te profileren als trekker (te oud, geen echte Tukker), maar help graag mee 'duwen'.

Laten we maar eens kijken naar het Diepenheims huwelijksregister, dan zien we vanzelf waar het Grote Twentse Gemis zich laat voelen [2].

Het register

Het Diepenheims huwelijksregister komt uit het archief van de Gereformeerde Gemeente van Diepenheim [3]. Het gaat terug tot het jaar 1683 - over eerdere jaren is nooit ergens een 'Dieps' huwelijksregister aangetroffen. Het originele register bestaat uit twee banden, die samen een periode van ruim 127 jaar bestrijken. Helaas is er niets genoteerd vanaf augustus 1686 tot begin 1696, en ook de periode van 1767 tot en met 1790 ontbreekt. Het is niet meer na te gaan waardoor de hiaten zijn ontstaan; er zal die jaren toch wel getrouwd zijn? Al met al hebben we huwelijksgegevens over 93 jaren tussen 22 april 1683 en 16 december 1810. Het betreft 785 echtparen.

Bijna alle inschrijvingen gaan vergezeld van meerdere data. Dit is om te beginnen de datum van inschrijving. In transcripties is de datum van inschrijving vaak overgenomen als de huwelijksdatum, wat verwarring kan geven bij genealogisch onderzoek. Het misverstand is wel begrijpelijk. Tot ver in de achttiende eeuw werd de datum van inschrijving groot en opvallend in de marge van het trouwregister genoteerd, terwijl de datum van de huwelijksinzegening -

die meestal drie à zes weken later was - er kleintjes bijgekrabbeld staat. Dit sloot aan bij de beleving van de meeste echtparen, die niet de inzegening maar de eerdere inschrijving zagen als de formele vastlegging van hun relatie. Bij de katholieken was dat ondenkbaar, voor hen was de kerkelijke inzegening het moment van de waarheid.

Tot ver in de twintigste eeuw bestond het gebruik om een voorgenomen huwelijk op drie opeenvolgende zondagen in de kerk af te kondigen. Wie bezwaren had, kon deze dan kenbaar maken. Het was een katholieke uitvinding die de protestanten in 1578 hadden overgenomen omdat het een bruikbare vorm van sociale controle tegen dubbelhuwelijken en andere ongerechtigheden was. In het Diepenheims huwelijksregister staan de data van de afkondigingen bij het voorgenomen huwelijk genoteerd. Meestal staat erbij dat de aanstaande bruid en bruidegom "hier onverhinderd zijn afgekondigd" of dat het huwelijk "onverhinderd" is ingezegend. In spoedgevallen - waarvan de reden zich gemakkelijk laat raden - werd van het schema afgeweken. Zo werd in 1707 een huwelijksvoornemen op 13 maart 's morgens

afgeroepen, nogmaals op diezelfde 13 maart 's middags, de derde afkondiging was op 20 maart 's morgens, en diezelfde 20 maart werd 's middags het huwelijk bevestigd en ingezegend. In 1713 werd een huwelijk zelfs driemaal op dezelfde dag afgekondigd

Wanneer een Diepenheimse man of vrouw wilde trouwen met iemand van elders, werd het voorgenomen huwelijk in beide woonplaatsen in het huwelijksregister opgenomen en in beide kerken driemaal afgeroepen. Hiervan werd dan een bevestiging, een "attestatie" opgemaakt en opgestuurd. Een vrouw uit Diepenheim en een man uit Markelo - bijvoorbeeld - konden kiezen waar ze hun huwelijk wilden laten inzegenen, maar hun voornemen moest zowel in Diepenheim als in Markelo worden ingeschreven en driemaal afgeroepen. Werd het huwelijk in Diepenheim bevestigd, dan noteerde de predikant hier dat het gebeurde "met attestatie van Markelo"; was de bevestiging in Markelo, dan noteerde de Diepenheimse predikant "met attestatie naar Markelo": over en weer verschaften men elkaar het bewijs van correcte afroepen. Over enkele jaren tussen 1730 en 1741 zijn geen attestaties van of naar andere gemeenten genoteerd. Dankzij de attestaties kunnen we van bijna alle huwelijken in het Diepenheimse register nagaan of ze in Diepenheim zijn ingezegend of elders. En als het al niet bij de naam is vermeld, kunnen we bij de attestaties zien waar bruid of bruidegom vandaan komt.

Analyse

Met alle detailgegevens van 785 huwelijken verspreid over 93 jaren hebben we een gegevensbestand dat voldoende omvangrijk is voor diverse analyses. Vanwege een aantal onregelmatigheden in de registratie mogen we hierbij overigens niet al te veel belang hechten aan absolute getallen, maar zullen we vooral kijken naar onderlinge verhoudingen en trends.

Het eerste wat opvalt, is de grote wisseling in het aantal huwelijken per jaar. Gemiddeld gaat het in de onderzochte jaren om iets meer dan 8 huwelijken per jaar, maar een enkele maal zijn er 19 en herhaaldelijk zijn er maar een of twee. Het is verleidelijk een causaal verband te zoeken: werd er in perioden van misoogst en/of politieke

onrust minder getrouwd en was er dan later misschien een inhaal-slag? Er zijn niet voldoende concrete indicatoren om een correlatie zichtbaar te maken. De winters van 1716, 1729, 1740 en 1763 waren bijzonder streng, er was grote veesterfte in 1745, de misoogst van 1772 zorgde voor hongersnood in heel Twente - maar hadden die verschijnselen aantoonbaar invloed op het aantal huwelijken in dezelfde en direct er op volgende jaren?

Het is ook interessant te kijken naar de spreiding van de huwelijken door het jaar. In april werd het meest getrouwd, en ook oktober was een drukke huwelijksmaand. In juli, augustus en september was er veel werk op het land en werd er niet zo gemakkelijk tijd gemaakt voor een huwelijksfeest. In december en januari, als het werk op het land bijna stil lag, zal het wel de kou geweest zijn die de trouwlustigen tegenhield; die wintermaanden scoren even laag als juli en augustus.

Een open samenleving

Er bestaat een breed gedragen opvatting dat de stadjes en dorpen op het platteland van Twente in de zeventiende en achttiende eeuw gesloten samenlevingen waren. Als we die hypothese toetsen aan de beschikbare gegevens, blijkt hij niet houdbaar: bij tweederde van de huwelijken is een van beide partners, of zijn beide partners afkomstig van elders; in slechts 34 % van alle geregistreerde huwelijken zijn zowel bruid als bruidegom afkomstig van Diepenheim.

Voor onze geografische analyse onderscheiden we Diepenheim en drie ringen daaromheen. Tot de Diepenheimers rekenen we inwoners van het stadje, van "het dorp" (de Negenhuizen), en van het Gericht dat soms ook "kerspel Diepenheim" wordt genoemd. In dit artikel maken we geen onderscheid tussen deze aanduidingen, omdat ze in het huwelijksregister vaak nogal willekeurig of door elkaar worden gebruikt. Alleen in sommige perioden wordt systematisch verschil gemaakt tussen mensen die wonen "in Diepenheim" (d.w.z. de stad) en die wonen "onder Diepenheim" (d.w.z. het buitengebied).

Markelo, Neede, Goor, Delden en Gelselaar beschouwen we als de "eerste ring" rondom

De Johanneskerk (1679) in Diepenheim. Als een Diepenheimse man of vrouw wilde trouwen met iemand van elders, werd het voorgenomen huwelijk in beide woonplaatsen in het huwelijksregister opgenomen en zowel in de kerk van Diepenheim als elders driemaal afgeroepen.

Diepenheim. In het huwelijksregister is vaak een nadere aanduiding te vinden voor de herkomst van de huwelijkskandidaten. Dat is dan meestal uit het ruime overgangsgebied tussen Diepenheim en de genoemde plaatsen. Voor Markelo is dat vooral het gebied rond Stokkum, en het Westervlier (dat tot 1818 nog niet bij Diepenheim hoorde). Langs de Schipbeek zijn er natuurlijk veel contacten met de 'overkant' bij Gelselaar, en verderop met Noordijk dat onder Neede viel. In noordelijke richting was er veel contact met Kerspel Goor. Naar het oosten was er een overgangsgebied met Ambt Delden. Hier-toe hoorde ook Hengevelde, waar de katholieke schuurkerk aan het einde van de achttiende eeuw ineens meer betekenis kreeg. Tot een tweede ring rekenen we Deventer (de stad aan de IJssel was voor Diepenheim belangrijker dan de Twentse steden in het oosten), en verder Holten, Enter, Geesteren, Lochem, Haaksbergen en Eibergen. De derde ring, tenslotte, bestrijkt de rest van de Nederlanden en het grensgebied. Van Bocholt

tot Amsterdam, van Meppel tot 's-Gravenhage kwamen en gingen bruiden en bruidegommen. Veruit de meeste van hen waren verbonden met Overijssel, waarbij opvalt dat de steden van Twente ontbreken (Oldenzaal) of slechts sporadisch voorkomen (Almelo, Ootmarsum, Enschede). Voor de demografische ontwikkelingen was de noord-zuid-as blijkbaar belangrijker (Rijssen, Raalte, Zwolle).

Van het open karakter van de Diepenheimse samenleving krijgen we al een eerste indruk als we kijken naar het aantal huwelijken tussen Diepenheimers onderling. Van alle mannen en vrouwen in het huwelijksregister is 62 % afkomstig uit Diepenheim (als gezegd : stad en buitengebied samen); van hen trouwt iets meer dan de helft met een andere Diepenheimer.

Diepenheimse mannen vonden vaker dan Diepenheimse vrouwen een partner in de eerste ring, het gebied direct grenzend aan Diepenheim en zijn buitengebied (25 tegen 21 %).

Diepenheimse vrouwen daarentegen vonden vaker dan de Diepenheimse mannen een partner in de verderafgelegen plaatsen (24 tegen 20 %). Zo vinden 51 Diepenheimse mannen een vrouw in het Westervlier, Gelselaar en Neede, terwijl maar 32 Diepenheimse vrouwen daar een man vinden. En omgekeerd vinden 32 Diepenheimse vrouwen een man in Geesteren, Haaksbergen en Eibergen, terwijl maar 23 Diepenheimse mannen daar een vrouw vinden. Dit wijst op een grotere mobiliteit van de vrouwen dan van de mannen. De verklaring kan liggen in een sterkere gebondenheid van de Diepenheimse mannen aan grond of werkkring. Misschien kan het ook duiden op een klein maar toch structureel vrouwenoverschot in Diepenheim en in bepaalde plaatsen in de directe omgeving. De aantallen zijn te klein om er harde conclusies aan te verbinden, maar het ziet er toch naar uit dat Gelselaar, het Westervlier, Hengevelde en Neede meer bruiden leverden voor Diepenheimse mannen, terwijl Stokkum, Noordijk en Delden meer mannen leverden voor Diepenheimse bruiden. Bij de huwelijken met een partner uit de eerste ring werd aanzienlijk vaker gekozen voor een inzegening in Diepenheim dan een kerkelijke plichtigheid elders - zoals blijkt uit de slechts 84 attestaties richting Markelo, Neede, Goor, Delden en Gelselaar tegenover 135 attestaties daarvandaan richting Diepenheim. Bij een huwelijk met een buitenstaander van verderaf ging het veel meer gelijk op en werd er bijna even vaak elders getrouwd als in Diepenheim : 89 tegen 86 attestaties. Het valt verder op dat de Diepenheimse weduwnaars vaker dan de weduwen een nieuwe partner vonden in Diepenheim of directe omgeving, terwijl de Diepenheimse weduwen vaker hertrouwden met een man van elders: blijkbaar waren ook de weduwnaars meer aan grond of huis of werkkring gebonden dan de weduwen.

Leeftijd

De leeftijden van bruid en bruidegom, en van hun ouders, zijn niet genoteerd en alleen met veel aanvullend onderzoek - en dan nog niet volledig - te achterhalen. Toch kunnen we er wel wat van zeggen. In het register worden 1162

vaders met name genoemd. Van hen zijn er 540 niet meer in leven op de dag dat hun kind zich laat inschrijven om te trouwen. Dat is 46 %. Het zegt iets over de levensverwachting in de achttiende eeuw: de kans dat je ouder dan 50 werd was niet zo heel groot. Maar er zijn verschillen. Mannen trouwden gemiddeld op wat latere leeftijd dan vrouwen, de kans dat de vader van de bruidegom was overleden was dus groter dan de kans dat de vader van de bruid was overleden. En dat klopt: van de vaders van de bruidegom is 48% overleden, van de vaders van de bruid 'slechts' 45%. Ook bij de moeders is er een klein verschil, maar deze cijfers zijn minder betrouwbaar.

In het huwelijksregister zien we ook andere sporen betreffende de levensverwachting. Van de 785 huwelijken zijn er niet minder dan 219 waarbij een weduwe en/of weduwnaar partij is. Dat is meer dan een kwart. Zoals te verwachten waren er meer weduwnaars (133) dan weduwen (110); naast alle andere risico's hadden vrouwen immers het risico van het kraambed.

Tenslotte : het Grote Twentse Gemis

De analyse kan worden verdiept met behulp van nog meer details die in het huwelijksregister genoemd worden, zoals bijvoorbeeld over religie of beroep. Maar de analyse zou ook kunnen worden verbreed, want er zijn heel veel raakvlakken en verbindingslijnen met andere plaatsen. Kloppen de gegevens van Diepenheim met de data van de Twentse plaatsen die in het Diepenheims register worden genoemd? Zijn bepaalde trends ook elders herkenbaar? Was niet alleen Diepenheim maar heel Twente minder gesloten dan we dachten? Helaas: bij het ontbreken van een regionale werkgroep 'demografie' moeten we het antwoord schuldig blijven.

Noten

1. Tubantia, ... september 2016.
2. het volgende is een sterk ingekorte versie van mijn artikel dat beschikbaar is op <http://www.dehofmarken.nl/hofmarken/-diepenheim/pdf/Het%20Diepenheims%20huwelijksregister%20%201683%20-%201810%20-%20een%20eerste%20analyse.pdf>

Hierin zijn ook de tabellen tot op afzonderlijke plaatsen verijnd.

3. het berust nu in Zwolle (HCO 0124-170 en 174);
een nieuwe transscriptie van mijn hand op htt-

p://www.dehofmarken.nl/hofmarken/diepenheim/pdf/huwelijksregister%20versie%202016. pdf.

	vrouwen				totaal
	Diepenheim	eerste ring	tweede ring	derde ring	
mannen					
Diepenheim	269	122	53	43	487
eerste ring	103	32	9	3	147
tweede ring	58	3	2	4	67
derde ring	62	10	4	8	84
totaal	492	167	68	58	785

Tabel 1 bevat een samenvattend overzicht van alle geregistreerde huwelijken; er huwden dus 103 Diepenheimse vrouwen met mannen uit de eerste ring, en 53 Diepenheimse mannen met vrouwen uit de tweede ring; etc..

	attestaties van Diepenheim naar elders	attestaties van elders naar Diepenheim	totaal
eerste ring	84	135	219
tweede ring	42	45	87
derde ring	47	41	88
totaal	173	221	394

In tabel 2 zijn alle plaatsen waarvandaan attestaties kwamen of waarheen attestaties gingen in samenvatting opgenomen.

Nieuw in de collectie: Bruna's Bijkomen van de jacht

Adrie Strikker

.....

Onlangs is de omvangrijke collectie van de Oudheidkamer Twente uitgebreid met een schilderij. Door erfgenamen van schilder Lambertus Bruna, uit het westen van het land, werd contact opgenomen met onze vereniging. De vraag: heeft de Oudheidkamer Twente belangstelling voor een schilderij van Bruna?" Al snel stapten twee actieve leden van de Oudheidkamer in de auto om te kijken of het schilderij een interessante aanvulling zou kunnen zijn.

Bruna is geen onbekende voor de Oudheidkamer. Meerdere doeken met zijn signatuur zijn in het bezit van de vereniging. Om het geheugen even op te frissen enkele feiten over deze schilder.

Lambertus Jan Bruna werd geboren te Deventer in 1822 en overleed te Enschede in 1906. Aan de „Stadsteekenschool voor handwerkslieden" kreeg hij een leidinggevende functie in 1846. Bruna gaf tevens les aan leerlingen van de door hem opgerichte „Particuliere Teekenschool". In 1848 stapte hij in het huwelijk met modemaakster Van Bergen. Kinderen kreeg het tweetal niet.

Veel voorkomende onderwerpen die Bruna schilderde zijn interieurs van boerderijen en typische Twentse gebruiken. Ook het minder mooie voorval van de stadsbrand van 1862 te Enschede legde hij op het doek vast. In 2004 vond in museum Jannink een overzichtstentoonstelling plaats van het werk van de schilder. Daar bleek dat ook portretten tot zijn oeuvre behoorden.

Het vastleggen van momenten zat klaarblijkelijk in het bloed. Naast schilder was Bruna ook de eerste fotograaf die zich permanent vestigde in Twente. Gebruikelijk in die tijd was de reizende fotograaf. Jaarmarkten en kermissen waren de tijdelijke werkplekken van dit soort lieden. Dit is te lezen in een van de artikelen over Bruna van de hand van Van Riel.

Het onlangs geschonken schilderij staat in de boeken vermeld onder de naam „Bijkomen van de jacht". We kunnen gerust zeggen dat het schilderij zelf bij de Oudheidkamer Twente kan bijkomen van de reis die het gedurende ruim 100 jaar heeft gemaakt.

Wel zullen er enkele restauraties nodig zijn aan het doek zodat het in de toekomst in de „schijnwerpers" kan hangen. Ook zal er om het schilderij een nieuwe lijst moeten worden gemaakt in passende stijl. Werk aan de winkel voor zowel de restaurateur als hen die de financiën voor de restauratie moeten rondkrijgen.

Maar nu het schilderij rust krijgt, heeft de vereniging dat niet. Want naast de restauratie komen bij zo'n afbeelding direct enkele vragen op. Wie zijn de afgebeelde personen op het doek? En welke boerderij is weergegeven op dit schilderij? Mocht u een idee hebben laat het ons weten.

Het is toch prachtig dat dit doek de weg naar de Oudheidkamer Twente heeft weten te vinden. Nu nog op jacht naar een geschikte plek om het schilderij te tonen. Want een depot is wel veilig maar niet toegankelijk voor een groot publiek. Lambertus Bruna heeft het tafereel zonder twijfel geschilderd om bekeken te worden.

Twente had spectaculair veel meer landweren

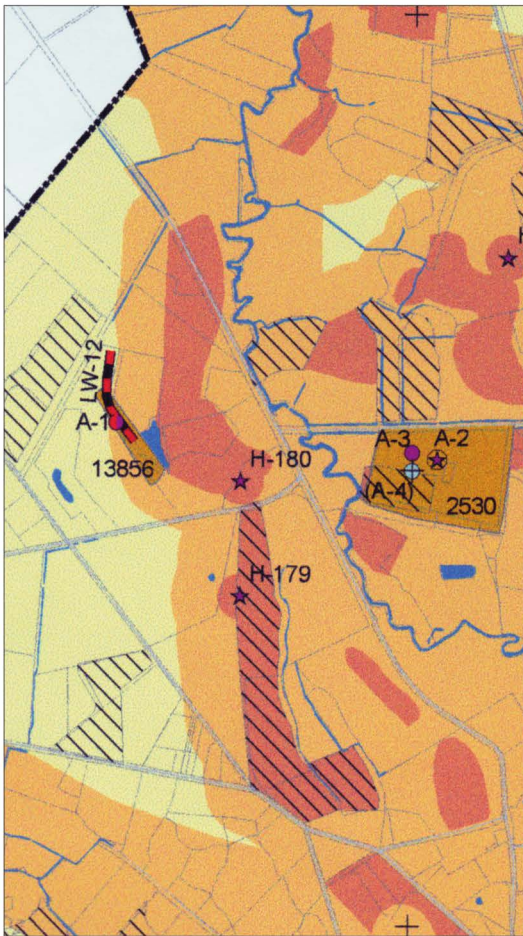
Geert Bekkering

Uit onderzoek van M.G.E. van Harten-Fransen uit 1990, blijkt dat er veel meer landweren zijn geweest dan voor die tijd werd aangenomen. Rond Borne trof zij in het landschap veel aanwijzingen dat er vroeger landweren rondom het stadje hebben gelegen. Nog spectaculairder was, dat ze aantoonde dat er bij de doorgangen (wegen) versterkingen of zelfs borgen hebben gelegen. Als we haar detailonderzoek vergelijken met een kaartje over de Twentse landweren, zoals dat in 1970 werd getekend, moeten we constateren dat er héél veel meer moet zijn geweest.

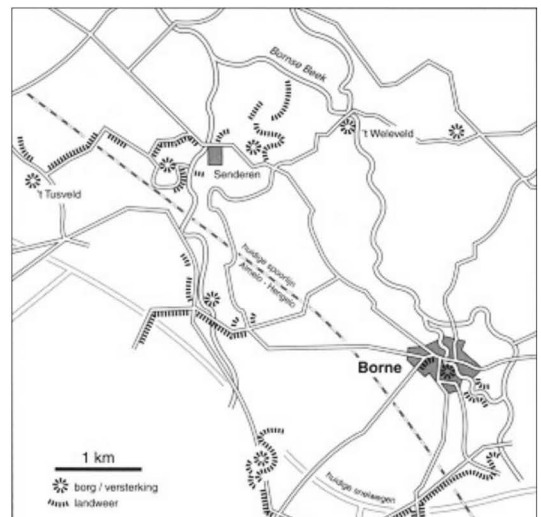
Nu is de definitie van een landweer niet heel duidelijk. Volgens Ben Olde Meierink is een landweer een bepaalde vorm van wallensysteem, dat een terrein naar meerdere of naar alle zijden begrensd en beschermd. Ze moeten worden beschouwd als moeilijk doorrijdbare hindernis-

sen. Het uiterlijk van de landweren was erg verschillend en afhankelijk van de plaatselijke terreingesteldheid. Aan één eis moesten ze echter allemaal voldoen; ze moesten een moeilijk te nemen versperring vormen voor een mogelijke vijand. Meestal waren ze door een op de wal geplante, brede haag versterkt. Natuurlijk dienden de landweren ook tegen het uitbreken en stelen van vee en het binnendringen van vreemde dieren en ongewenste vreemdelingen. Het is bekend dat wallensystemen met een verdedigende functie al in de Romeinse tijd werden aangelegd, maar uit de Middeleeuwen kennen we ook duidelijk regels tegen het beschadigen van de landweren: "Item wie die landweere brecke schijnende ofte daer inne houwen, die sal sijn rechterhandt gebrocken hebben." (Landbrief uit 1457 van David van Bourgondië, bisschop van Utrecht).

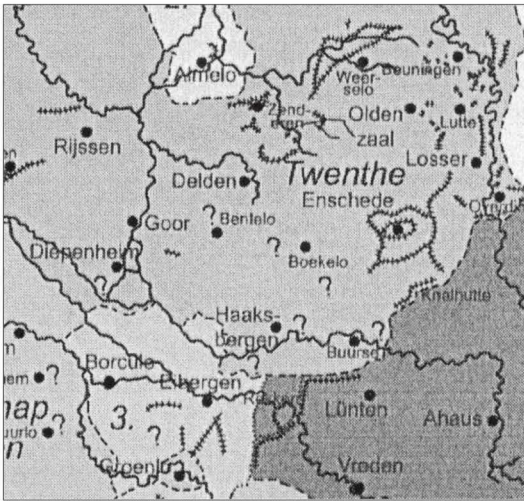
Toen ik op de archeologische verwachtings-

Landweer bij de Hof te Boekel, archeologische verwachtingskaart Gemeente Enschede, door BAAC 2005.

Landweren bij Borne. M.G.E. van Harten-Fransen uit 1990

Landweren in Twente 1970.

waardenkaart van Enschede een landweer ten westen van de Hof te Boekelo zag getekend, ben ik maar eens zelf gaan kijken. Zelfs vanaf de weg is te zien dat daar een zeer breed stelsel van wallen en greppels ligt. Op de topografische militaire kaart van 1846 blijkt je te kunnen reconstrueren, dat het een enorme landweer was, die van ten noorden van de

Beldershoekweg, bij de beek, liep tot aan de Boekeler Beek, niet ver ten zuiden van de Hof te Boekelo. Dat laatste stukje is op die kaart niet goed te zien, maar als de brede dubbele wal een verdedigingsfunctie voor de Boekelerhof heeft gehad, zal hij zeker aan beide kanten tot aan de beek hebben gelopen.

De afgelopen jaren heb ik het er met bewoners van dit gebied regelmatig over gehad. Alleen Johan te Lintelo (nu 87 jaar oud) kon er over vertellen. Volgens hem was de landweer vroeger veel groter en liep tenminste tot aan de 'verharde weg', de Beldershoekweg en met een bocht naar de Strootmansweg. Hij was zeker 7 meter breed met een forse sloot en begroeid met veel oud hout. Als jongetje heeft hij hem goed gekend. Vroeger was het vooral veekering, een koejongen had toen 3 gulden per jaar (later werd dat 6 gulden), plus een pilose broek en kost en inwoning. De koeien gingen de hei op. Prachtig bloeiende paarse hei. Ze hebben die landweer over een heel stuk afgegraven en er een weiland van gemaakt.

Het wordt tijd voor grondig onderzoek naar de landweren van Twente.

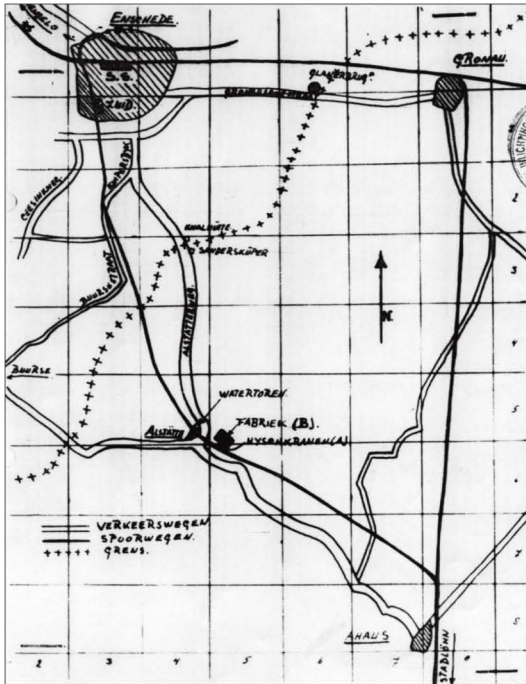

Meer dan gewoon een houtwal, de landweer. Op sommige plaatsen bevonden zich af te sluiten doorgangen. Bij Zenderen is een stuk landweer gereconstrueerd. Foto: Theo Leoné.

Proces op de grens

Heinrich Holters en Geert Bekkering

De zeer goede Alstätter klinkers droegen de naam van het Duitse plaatsje Alstätte ooit tot ver buiten zijn grenzen. Slechts een vuilstort in het Brook en een oude Kollergang bij de Getränkemarkt Ellerkamp aan de weg naar Ahaus, herinneren nog aan de steenfabrieken. Een bijzonder grensproces over ongeoorloofde deviezenhandel besliste over de onteigening.

Situatieschets.

Alstätter Dampfziegelei

Tot ver in de negentiende eeuw werden bakstenen in veldovens gebakken. Zo'n veldoven stond ook bij boerderij Gerwer bij het Witte Veen in de Gerwinghoek, niet ver van de Haarmühle. In 1894 is daar een jonge vrouw, die de paarden van de göbel leidde verongelukt; ze kwam met haar kleren verward aan de draaistang en werd meegesleept. In 1899 werd in de Schmäinghook steenfabriek Große Hündfeld opgericht (waar nu de Getränkemarkt Ellerkamp is). Drie jaar later richtten advocaat F.W. Driever uit Ahaus en bouwmaterialenhandelaar Beltman uit Enschede de Alstätter Dampfziegelei op naast het station Alstätte, dat toen net gebouwd werd in de Schwiepinghook. Eigenlijk wilde men daar ook meteen de melkfabriek hebben en de

textielfabriek Germania, die later in Epe werd gebouwd. Boeren verhinderden dat industriegebied wegens mogelijke concurrentie om arbeiders, samen met de geestelijkheid, vanwege het 'zondige volk van arbeiders'.

Stoommachine

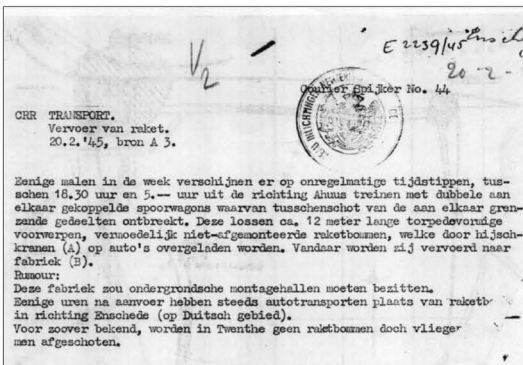
Steenfabriek Beltman was de eerste op stoom in het Münsterland, erg modern opgezet. Een stoommachine van zeventig paardenkrachten dreef de machines aan. De hete stoom verwarmde de droogkamers. Dat was een idee van de speciaal hiervoor aangestelde Ziegelmeister August Maßmann. De steenfabriek functioneerde succesvol en vierde in 1927 het 25-jarig bestaan met 35 personeelsleden.

Proces op de grens. Op de achtergrond de SA uit Gronau. In witte jas (tweede van links) procuratiehouder Schukkink van Beltman Bouwhandel. Vierde van links is gedaagde Hein Beltman, vergezeld door advocaat Meier (zesde van links).

Nederlands geld

Een heel bijzonder incident vond in 1938 plaats. De Nazi's probeerde Beltman te onteigenen. Hij kreeg een weinig steekhoudende beschuldiging van deviezensmokkel. Hij had namelijk arbeiders met Nederlands geld betaald in zijn

In februari 1945 meldt de ondergrondse het vervoer van raketten.

Nederlandse bedrijf. Maar er mocht toen in Duitsland geen buitenlands geld ingevoerd worden. Na een aantal weken in Münster in de gevangenis, waar hij toen goed behandeld werd, werd er in Glanerbrug - op de brug over de Glane - een proces gevoerd. Beltman verloor. De steenbakkerij kwam in handen van de firma Hagemeister uit Nottuln. Na uitvoerige juridische processen is er wel een vergoeding betaald.

Oorlogstijd

In de oorlog waren in ieder geval in de steenfabriek Große Hündfeld Nederlandse

dwangarbeiders aan het werk. Volgens de overlevering woonden ze op het fabrieksterrein en waren blij niet in het Ruhrgebied te hoeven werken. In een kluis zijn een paar jaar geleden veel formulieren gevonden, die zich nu in Nederlandse archieven bevinden.

In de steenfabriek van Beltman zijn V-1's opgeslagen geweest. Ignatz Maßmann herinnert zich dat hij als kind de vernietigingswapens heeft gezien. Het werd op 20 februari 1945 aan de geallieerden gemeld, maar de fabriek is nooit gebombardeerd.

Bloeitijd

Door de wederopbouw van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog brak een bloeitijd aan voor steenbakkerijen. De Alstätter klinkers waren een kwaliteitsproduct. De goede klei uit de Schmähinghook raakte snel op, zodat er een kleigroeve in het Brook werd geopend. De Poron warmte-isolerende stenen hebben daarna nog een impuls aan de productie gegeven, maar in de tachtiger jaren kwam er een einde aan deze vroeger zo bloeiende Alstätter bedrijfstak. De kleigroeve in het Brook is nu vuilstort, een flinke heuvel en als hoogste punt in de omgeving van grote afstand te zien.

Een kwart eeuw Alstätter Dampfziegelei: allemaal op de foto.

Schnell bitte, honderd man voor de IJssellinie

Willy Ahlers

.....

Hazemeyer in oorlogstijd. Vrijdag 22 september 1944. De Wehrmacht voert actie. Van de hand van een onbekende schrijver is een uitgebreid verslag bewaard gebleven. Aan de Rijn oevers is in alle hevigheid de Slag om Arnhem losgebarsten.

Het verslag:

Gistermiddag om ruim vier uur verscheen de heer Bolle met Hauptman Schütz (belast met het naar Duitsland verzenden van het A.E.G. materiaal) met de ontstellende mededeling, dat ik 100 man moest aanwijzen, die opgevorderd zouden worden voor het werken aan de IJssel. Hij waarschuwde daarbij dat er 800 man van de Sicherheitspolizei in Hengelo aanwezig waren, dat bij het minste of geringste geschoten zou worden enz. enz.

Al voor mezelf direct overtuigt dat ik geen namen zou noemen heb ik gevraagd mij enigen tijd te mogen beraden met de bij dit gesprek aanwezige heren Bruggink en Zinsmeister, hetgeen direct werd toegestaan.

Wij lieten daarbij al doorschemeren, dat het voor ons ondoenlijk zou zijn de mensen zelf aan te wijzen, hetgeen de heer Bolle, die eerst de opdracht had, zeer goed begreep.

De heer Bruggink legde er de nadruk op, dat niet alleen ik verantwoordelijk gesteld kon worden, doch dat hij en Zinsmeister zich eveneens verantwoordelijk achten. Bolle repliceerde hierop, dat ik was aangewezen, omdat dit mijn terrein zou zijn. De heer Bolle vertelde nog, dat alle fabrieken door soldaten waren afgezet, doch dat het hem gelukt was te bewerkstelligen, dat het bij onze fabriek niet gebeurde.

Wij hebben toen beraadslaagd, kwamen al gauw tot de conclusie, dat wij wat er ook gebeurde niemand zouden aanwijzen.

Tijdens onze bespreking belde de heer Buis op, of ik wist, dat de fabriek aan alle kanten was afgezet, zodat wij toen wisten in de val te zitten. Heb hr. Buis gevraagd bij de bespreking tegenwoordig te zijn, waaraan hij direct gevolg gaf.

Na nog even verder gepraat te hebben kwam hr. Bolle terug met de mededeling dat de kommanderende officier onze moeilijkheden begreep, doch dat wij moesten zorgen dat binnen 10 á 20 min. alle mannen, die nog aanwezig waren, op het fabrieksterrein opgesteld stonden, dat alle deuren van kan-

toren en werkplaatsen open stonden, met het dreigement, dat elke ruimte waarvan de deur niet openstond met handgranaten zou worden bewerkt. Wij hebben toen direct aan dit bevel gehoor gegeven met het gevolg dat in ongeveer 20 minuten +/- 140 mensen verzameld waren. Even leek het erop, dat al deze mensen genomen zouden worden, doch nadat ik gezegd had, dat dit meer dan 100 man waren, dat hij 100 man zou meenemen, maar vooral omdat hr. Bolle als een leeuw voor onze mensen vocht, gelukte het de oorspronkelijk eis van 100 man gehandhaafd te zien. Enige oude mensen werden er direct uitgehaald als niet bruikbaar. Verder lukte het mij één jongen van 14 jaar met moeite eruit te krijgen. Twee anderen van 15 jaar kon ik helaas niet redden.

Bruggink, Buis en Zinsmeister deden ook wat zij konden. Bolle was in voortdurend dispuut, zichzelf daarbij niet onthoudende, doch verder was er niets aan te doen. Er was mij nog gezegd dat ik nog mensen waar ik prijs op stelde, ten koste van anderen er zou mogen uithalen, doch dit heb ik gezien het principe van niet kiezen natuurlijk niet gedaan.

Een hachelijk moment ontstond toen bij de 2^e telling de officier constateerde dat van de 100 man nog maar 86 in de rij stonden. Dankzij de tegenwoordigheid van geest van hr. Bruggink en wederom de medewerking van hr. Bolle kwamen wij ook hier doorheen en, nadat ik in de gelegenheid was gesteld de namen te doen opnemen van degenen, die vertrokken, en de mensen nog had mogen toespreken om te vertellen wat er gebeuren ging, stonden de mensen klaar te vertrekken. Gezien het feit dat de zenuwen steeds meer een rol bij de mensen ging spelen heb ik de officier aangemaand nu spoedig te vertrekken, aangezien ik anders voor eventuele gevolgen van een event. zenuwuitbarsting bij de mensen niet meer instond en daarvoor ook geen risico meer wenste te dragen. Hij begreep dit en spoedig daarna marcheerden 86 van onze mensen die dus de fabriek wel trouw zijn gebleven, af.

Op advies van de bevelvoerende officier en de

overige Duitse heren heb ik heb ik onze overige mensen drukkend verzocht morgen aanwezig te zijn, daar het gevaar nu voorbij was, ze waarschuwend, dat indien eventueel voor A.E.G. Zaterdag en Zondag moest worden gewerkt, niet te saboteren, hetgeen gezien de opkomst van vandaag gelukkig begrepen is. Volgens mededeling van Duitsers zou

de uitzending voor hoogstens 14 dagen zijn, ze zouden weermachtseten bekomen en het was mogelijk tot vandaag kisten of koffers met wasgoed, kleding enz. te bezorgen, die dan vanmiddag met weermachtsauto's naar Zwolle (deze plaats werd genoemd door de bevelvoerende officier) zouden worden nagezonden.

Oudheidkamer Twente op zoek naar vrijwilliger

Bewaren, ontdekken, vertellen

Wij willen de leden en andere belangstellenden graag vertellen over vroeger en wat hetgeen achter ons ligt betekent voor het heden. Dat doen we onder andere met activiteiten als lezingen, plekken bezoeken, mooie voorwerpen die we in de loop der tijd bewaard hebben bekijken. Het aantal deelnemers kan variëren van 8 tot 90 mensen

Wij zijn op zoek naar een enthousiaste vrijwilliger en creatieve regelaar. Samen met de activiteitencommissie bedenk je invulling voor het programma en nieuwe leuke activiteiten.

Er wordt ongeveer vier keer per jaar vergaderd voor het maken van een programma voor het voorjaars- of najaarsseizoen. Daarnaast is er waar nodig overleg over de uitvoering. Veel wordt per mail gecommuniceerd. Rondom de activiteit zal er iets meer tijd besteed worden aan de concrete invulling en begeleiding van de activiteit. Natuurlijk ben je op de middag of avond zelf aanwezig.

Meedoen kan voor 1 of 2 seizoenen, maar ook voor een specifieke bijeenkomst. Net wat het best bij je eigen agenda past.

Profiel

Je bent creatief, communicatief, enthousiast, hebt graag de touwtjes in handen en een prima gevoel voor planning. Enige ervaring in het organiseren van activiteiten voor een belangstellend publiek is een pré.

Interesse of vragen, stuur een mail naar secretariaat@oudheidkamertwente.nl

VAN MEGGELEN KERSSENBERG
ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherv van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherv af als zomaar een scherv. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.